

ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΕΣ 2009
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Διδαγμένο Κείμενο

Α. Αφού λοιπόν η αρετή είναι δυο ειδών, η μια διανοητική και η άλλη ηθική, από τη μια η διανοητική κατά κύριο λόγο χρωστάει και τη γένεση και την αύξηση της στη διδασκαλία, γι' αυτό χρειάζεται την πείρα και τον χρόνο, από την άλλη η ηθική είναι αποτέλεσμα της συνήθειας, από όπου έχει πάρει και το όνομα το οποίο παρουσιάζει μικρή διαφορά από τη λέξη έθος. Από αυτό ακριβώς φαίνεται ότι καμία από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως. πραγματικά κανένα πράγμα εφοδιασμένο από τη φύση του με κάποιες ιδιότητες δεν μπορεί να αποκτήσει με εθισμό μιαν άλλη ιδιότητα όπως, για παράδειγμα, η πέτρα που από τη φύση της πηγαίνει προς τα κάτω, δεν θα μπορούσε να συνηθίσει να πηγαίνει προς τα πάνω, ακόμα κι αν προσπαθήσει κανείς να τη συνηθίσει πετώντας την χιλιάδες φορές προς τα πάνω ούτε η φωτιά προς τα κάτω, ούτε τίποτε άλλο από τα πράγματα που από τη φύση τους γεννιούνται με μια ορισμένη ιδιότητα θα μπορούσε να συμπεριφέρεται με διαφορετικό τρόπο. Επομένως, ούτε εκ φύσεως ούτε όμως και αντίθετα προς τη φύση μας υπάρχουν μέσα μας οι αρετές, αλλά εμείς έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε και να γινόμαστε τέλειοι με τον εθισμό.

B.1

Ο Αριστοτέλης στην ενότητα αυτή επιδιώκει να αποδείξει ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες στον άνθρωπο, αλλά αποτέλεσμα εθισμού. Και ως εμπειρικός φιλόσοφος τεκμηριώνει τις απόψεις του με δυο παραδείγματα από το φυσικό κόσμο. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες στον άνθρωπο αλλά ούτε και αντίθετες στην ανθρώπινη φύση και πως το άτομο τελειοποιείται σ' αυτές μέσω του εθισμού. («Οὐτ' ἄρα φύσει...διά τοῦ ἔθους»)

Το γεγονός οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες έχει αποδειχτεί νωρίτερα όταν ο φιλόσοφος υποστήριξε πως όσα υπάρχουν εκ φύσεως διαθέτουν ιδιότητες που δεν είναι δυνατό να αλλάξουν με τον εθισμό, όσο κι αν προσπαθήσει κανείς γι' αυτό («οὐθέν γάρ...ἐθίζεται»). Ιδιαίτερα με τη χρήση του επιρρήματος «μυριάκις» τονίζεται η αδυναμία αλλαγής των φυσικών ιδιοτήτων. Παραθέτει μάλιστα και τα παραδείγματα με την κίνηση της πέτρας και της φωτιάς, για να επιβεβαιώσει την άποψη του. («οἶον ὁ λίθος...ἐθισθειη»). Στην ανθρώπινη όμως συμπεριφορά διαπιστώνονται αλλαγές στις ιδιότητες και στις ενέργειες των ανθρώπων, οι οποίοι αποκτούν την εκάστοτε ιδιότητα, την καλλιεργούν και την αναπτύσσουν μέσω της συνήθειας και του εθισμού. Επομένως οι ηθικές αρετές δεν είναι εκ φύσεως («οὔτε ἄρα φύσει...ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί»).

Παρ' όλα αυτά στην τελευταία περίοδο της πρώτης ενότητας προσθέτει ένα καινούργιο στοιχείο, το γεγονός ότι οι ηθικές αρετές δεν αντιβαίνουν στην ανθρώπινη φύση («οὔτε παρά φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί»), το οποίο εξηγείται στη συνέχεια. Συγκεκριμένα, ο άνθρωπος διαθέτει εκ φύσεως τη δυνατότητα να τις δεχτεί, την προδιάθεση. Αυτή την προδιάθεση στη συνέχεια θα καλλιεργήσει με την συνήθεια, για να μπορέσει εν τέλει να απαιτήσει τις ηθικές αρετές («ἀλλά πεφυκόσι

μεν ἡμῖν....διά τοῦ ἔθους»). Με αυτόν τον τρόπο αίρεται και η φαινομενική αντίφαση που υπάρχει στο σχετικό χωρίο.

Με αυτές τις εμπειρικές του θέσει ο Αριστοτέλης απορρίπτει την αριστοκρατική διδασκαλία ότι η αρετή είναι δώρο της φύσης, που τελεσίδικα δίνεται η όχι από τη γέννηση του στον άνθρωπο και φυσικά δίνεται στους «αρίστους» και όχι στους πολλούς.

Αντίθετα, ο Σοφοκλής στην Αντιγόνη και στους στίχους 37 -38 εκφράζει την αρχαϊκή αριστοκρατική αντίληψη για την αρετή, γι' αυτό και βάζει την Αντιγόνη να περιμένει από την Ισμήνη να συμπεριφερθεί αντάξια της φύσης της και της γενιάς της. Ως γόνος βασιλικής οικογένειας και καταγόμενη από αριστοκρατική γενιά θεωρείται φυσικό να συμπεριφερθεί γενναία.

Αντίθετα, η δειλή συμπεριφορά θα ερχόταν σε αντίθεση με τη φύση της Ισμήνης ως ευγενής. Επομένως, είναι φανερό ότι η ηθική αρετή θεωρείται ότι δίνεται εκ φύσεως στον άνθρωπο και φυσικά την έχουν οι αριστοκράτες. Ακριβώς αυτή την αντίληψη προσπαθεί να ανατρέψει ο Αριστοτέλης και μάλιστα εμφατικά, χρησιμοποιώντας εννιά αρνητικές λέξεις, για να καταδείξει ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες αλλά επίκτητες. (οὐδεμία.....οὐθέν.....οὐτ'.....οὔτε»)

B.2.

Ο Αριστοτέλης διατυπώνει την άποψη πως καμιά ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη, αλλά προέρχονται από το έθος, δηλαδή τη συνήθεια, την επανάληψη (« ἔξ οὔ και δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἡμῖν ἐγγίνεται»). Προκειμένου να θεμελιώσει την παραπάνω θέση με ένα ακόμη αποδεικτικό επιχείρημα, (ἔτι....») χρησιμοποιεί δύο εμπειρικά παραδείγματα που δεν τα αντλεί από τους νόμους της φύσης, αλλά απ' τις φυσιολογικές λειτουργίες του ανθρώπου, τις αισθήσεις. Ξεκινά την ανάλυσή του με τις έμφυτες ιδιότητες που έχει ο άνθρωπος («ὅσα μεν φύσει ἡμῖν παραγίννεται») τονίζοντας ότι αυτές πρώτα («πρότερον») υπάρχουν μέσα μας ως «δυνάμεις» και ύστερα τις αναπτύσσουμε με τις ενέργειές μας. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί πως είναι θεμελιώδης στην αριστοτελική φιλοσοφία η διάκριση – συχνά αντιθετική – των εννοιών «δύναμις» και «ενέργεια». Δύναμις είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα όν να γίνει κάτι ή να κάνει κάτι, ενώ ενέργεια είναι η πραγμάτωση (υλοποίηση) αυτής της δυνατότητας. Γενικά ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η ενέργεια έχει μεγαλύτερη αξία από τη δύναμη, υποστηρίζοντας ότι δεν έχει σημασία να έχουμε κάποιες φυσικές ιδιότητες μόνο δυνάμει, αλλά πρέπει να τις θέσουμε και σε λειτουργία, στην πράξη, ώστε να αποκτήσουν νόημα. Τότε μόνο μπορεί κάποιος να φτάσει στην πραγμάτωση της αρετής. Εδώ συνδέει «τας δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τας ἐνεργείας» με το ὕστερον, εννοώντας ότι οι δυνάμεις έχουν μόνο χρονική προτεραιότητα έναντι των ενεργειών. Το παράδειγμα που χρησιμοποιεί είναι το εξής: όσον αφορά τις αισθήσεις, και συγκεκριμένα την όραση και την ακοή, υποστηρίζει ότι αυτές ως δυνατότητα υπάρχουν εκ φύσεως και μετά πραγματώνονται άμεσα, χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός με την επανάληψη («οὐ γάρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ ἀκούειν.....ἔσχομεν»). Δηλαδή η όραση και η ακοή είναι πλήρως αναπτυγμένες, έτοιμες και δεν τις αποκτούμε εκ των υστέρων με την συχνή χρήση τους, βλέποντας ή ακούγοντας ξανά ή ξανά. Προηγείται επομένως η ύπαρξη («δύναμις») και ακολουθεί η ενέργεια, η χρησιμοποίησή τους, οι ακουστικές δηλ. και οπτικές εμπειρίες. Δεν μπορεί όμως να συμβεί το αντίθετο: να ασκηθούμε δηλ. πρώτα σ'

αυτές πολλές φορές και με την άσκηση αυτή να αποκτήσουμε την ικανότητα της όρασης ή της ακοής. Στις ηθικές όμως αρετές, όπως εξάλλου και στις τέχνες υπάρχει διαφοροποίηση, συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο σε σχέση με τις αισθήσεις. Δηλαδή προηγείται η ενέργεια (οι εμπειρίες, οι επαναλήψεις, η άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής. («τοῖς δ' ἀρετάς ὥσπερ καί ἐπί τῶν τεχνῶν»). Με άλλα λόγια: ασκούμαστε πρώτα σε μια τέχνη (οἰκοδομοῦντες.....κιθαρισταί») και ύστερα την αποκτούμε. Με ανάλογο τρόπο («οὔτω δη») πρώτα ασκούμαστε σε μια αρετή και ύστερα την αποκτούμε, δηλ. ενεργώντας με δίκαιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι, ενεργώντας με σώφρονα τρόπο γινόμαστε σώφρονες ή πράττοντας με ανδρείο τρόπο γινόμαστε ανδρείοι («τά μὲν δίκαια πράττοντες ἀνδρεῖοι»). Την ίδια άποψη, ότι δηλ. η τέχνη κατακτάται με την εξάσκηση τη συναντάμε και στον Πάτωνα, ο οποίος μάλιστα λέει ότι και το παιδικό παιχνίδι είναι μια μορφή εξάσκησης για την τέχνη που το παιδί προορίζεται να ασκήσει στο μέλλον. Συνοψίζοντας η πορεία του αποδεικτικού επιχειρήματος που χρησιμοποιεί ο Αρ. θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής:

1) σε όσα έχουμε εκ φύσεως (π.χ. αισθήσεις) προηγείται η ύπαρξη τους και ακολουθεί η ενέργεια, η χρήση τους.

2) στην ηθική αρετή και στην τέχνη προηγείται η ενέργεια (επαναλήψεις, εμπειρίες, άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτησή της δύναμης).

Με επαγωγικό λοιπόν τρόπο ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού ακολουθούν πορεία αντίθετη από αυτή που ακολουθούν όσα είναι μέσα μας εκ φύσεως (αισθήσεις).

B.3. Η απάντηση βρίσκεται στο σχολ. βιβλίο σε. 140: «Ένας λόγιος με τον οποίο είχε την τύχη.....του Πλάτωνα.»

B.4	φέρεισθαι	→	φόρος, διαφορά
	δέξασθαι	→	δοχείο, δεξαμενή
	τελειούμενοις	→	τελειότητα, ατέλεια
	κομιζόμεθα	→	κομιστής, συγκομιδή
	ιδεῖν	→	ιδέα, ιδεολογία

Αδίδακτο Κείμενο

Γ. Και οι Αργείοι τον ίδιο χρόνο (το ίδιο χρονικό διάστημα) αφού εισέβαλαν στη Φλειασία και αφού έπεσαν σε ενέδρα από του Φλειάσιους και από του δικούς τους φυγάδες (εξόριστους) καταστράφηκαν (σκοτώθηκαν) περίπου ογδόντα, Και οι Αθηναίοι από την Πύλο πήραν πολλή (πλούσια) λεία των Λακεδαιμονίων (από τους Λακεδαιμόνιους) και γι' αυτό (το λόγο) οι Λακεδαιμόνιοι ούτε αφού άφησαν με αυτό τον τρόπο (παραβίασαν, διέλυσαν) τις συνθήκες (ειρήνης) τους πολέμησαν, αλλά διεκήρυξαν πως αν κάποιος θέλει από τους δικούς τους (τους συμπολίτες τους) να ληστέψει τους Αθηναίους. Και οι Κορίνθιοι πολέμησαν τους Αθηναίους εξαιτίας κάποιων (προσωπικών) ιδιαίτερων διαφορών. Οι άλλοι Πελοποννήσιοι έμεναν ήσυχoi. Οι Μήλιοι κυρίεψαν μέρος του περιτειχίσματος που ήταν κοντά στην αγορά των Αθηναίων αφού επιτέθηκαν τη νύχτα και σκότωσαν άνδρες και αφού (εισηγάγαν) έβαλαν στην πόλη (τους) σιτάρι και όσα άλλα πολλά (αρκετά) χρήσιμα μπορούσαν αφού αναχώρησαν (αποσύρθηκαν) έμειναν ήσυχoi.

Γ1 α ἔλαβον → εἰληφέναι

Ἐπολέμουν	→	πολέμησον
Ἐκήρυξαν	→	κηρύξοι
Εἶλον	→	αἰρήσθε
Προσβάλλοντες	→	προσέβαλες

Γ1 β φυγάδων → τῶ φυγάδι
Πολλήν → πολύ
Σπονδάς → τήν σπονδήν
τινῶν → τινάς
περιτειχίσματος → τῶν περιτειχισμάτων

Γ2 α

- ✓ ὑπὸ Φλειασίων: εμπρόθετος προσδιορισμός του ποιητικού αιτίου δίπλα στον παθητικό τύπο λοχισθέντες
- ✓ δι' αὐτό: εμπρόθετος προσδιορισμός της αιτίας στο ἐπολέμουν.
- ✓ Αὐτοῖς: αντικείμενο στο (ρ) ἐπολέμουν.
- ✓ Ἰδίων: επιθετικός προσδιορισμός στο διαφορῶν
- ✓ Νυκτός: γενική του χρόνου στη μτχ προσβαλόντες
- ✓ Ἀναχωρήσαντες: επιρρηματική χρονική μτχ συνημμένη στο υποκ. Μήλιοι

Γ2 β

Οὔτοι ἔλεγον τοὺς ἐκ τῆς Πύλου Ἀθηναίους Λακεδαιμονίων πολλήν λείαν λαβεῖν.